

„Drága Tanárnő!”. Irodalom- és művelődéstörténeti források Tüskés Tiborné hagyatékából (1949–1997). Emlékezések (2019, 2021), vál., s. a. r., szerk. Tüskés Anna – Tüskés Gábor

A történelemtudomány ősi területe a művelődéstörténet, de jelentőségét a politikatörténet, a hadtörténet, a gazdaságtörténet művelői évszázadokon át többnyire alábecsülték. Akkor sem tévedünk e kérdésben nagyot, ha a vallástörténetet is a művelődéstörténet részének tekintjük. Hiszen a történelemtudomány nem egy irányzata a vallásokat olyan eltávolítandó álcának tekinti, amely mögött gazdasági érdekek fejtik ki roppant hatásukat a termelési erők működésére, a politika alakulására és a katonai konfliktusok jellegére. A történelem valós folyamataiban azonban a nyers gazdasági érdekeket felülírhatják a kulturális megalapozottságú értékrendek iránti elkötelezettségek. Mindennél világosabban mutatják ezt korunk globális folyamatai: előbb megtapasztalhattuk az egyes kultúrkörök gazdaságának észszerű összefonódását, majd drámai szétszakadását a kulturális határoknak megfelelően. Alapjában véve nem volt ez másképp a mienket megelőző korokban sem, csupán az a rendszer, amelyben a gazdasági racionalitás és az eltérő értékrendek küzdelme folyt, nem volt világméretű. Könnyen beláthatjuk ezt egy adott korszak történelmi folyamatait vizsgálva, ha elegendő ismeret áll rendelkezésünkre. Ami a felszínen nemegyszer végzetes, előre nem látható fordulatnak tűnhetett, magyarázatot lelhet a társadalom különböző mélyrétegeiben egymásra ható tényezők feltárása révén.

Ebben a megközelítésben a művelődéstörténetbe ágyazott irodalomtörténet a történelemtudomány megkerülhetetlen része. Lehet ugyan a szépirodalmat történelmi kontextusából kiemelten is olvasni és értelmezni, lehet és kell is egyes műveket és egyes alkotók műveit csupán belső, kortól független, s ezért univerzálisan érvényesíthető szabályrendszerük alapján magyarázni és értékelni, de ha egy adott korszakra vonatkozóan az irodalmi alkotások társadalmi szerepét és jelentőségét akarjuk megérteni, akkor elengedhetetlen annak a soktényezős hálózatnak a feltárása, amely nagy mértékben befolyásolja létrejöttük feltételeit és befogadásuk módjait.

Tisztában vannak ennek a feladatnak a fontosságával például azok a nemzetközi szellemi műhelyek, amelyek a 17–18. század nagy eszmei áramlatainak magyarországi megjelenését kívánják egyre pontosabban megrajzolni, vagy amelyek Kazinczy Ferenc törekvését a magyar nyelv és irodalom megújítására az európai társadalmi változásokkal összefüggésben vizsgálják. Kétségtelen, történelmi szempontból vannak

ilyen kiemelt jelentőségű korszakok, amelyek nyilvánvalóan megkövetelik a társadalmi tényezők és mozgatók hálózatának feltárását, de az irodalomtörténetnek e ráeső feladatát minden korszakra vonatkozóan el kell végeznie.

Ezeket a gondolatokat a most ismertető kötet olvasása hívta elő, amely Magyarország történelmének második világháború utáni korát idéző művelődéstörténeti, és ezen belül számos szépirodalmi vonatkozású dokumentumot és visszaemlékezést a szükséges jegyzetekkel ellátva, a kritikai szövegkiadás követelményeit messzemenően figyelembe véve tesz közzé. A kort illetően a „szocialista”, területileg pedig Pécs és a baranyai régió áll a középpontban. A kötet folytatja és kiegészíti azokat az adatközléseket, amelyek korábban Tüskés Tibor (1930–2009) neve alatt jelentek meg – legyen itt elég *A Jelenkor indulása (1958–1964)* (1995) vagy a *Tükrök között. Tüskés Tibor levelesládájából* (2014) című kötetekre utalni – az utóbbinak posztumusz anyagát Simon Zsuzsanna rendezte sajtó alá. Tüskés Tiborné Szemes Anna (1930–2020) az ötvenes évek közepétől támogatta férjét szerteágazó tevékenységében, amely kezdetben Pécshez, közelebről a Janus Pannonius Gimnáziumhoz, majd a Jelenkorhoz, a Nemzeti Színházhoz, a Főiskolához, a baranyai könyvtárakhoz, országosan pedig idővel az Írószövetséghez és több irodalmi társaság, folyóirat és kiadó programjához kapcsolódott. Szemes Anna munkássága a magyar művelődés szolgálatában ugyanakkor önálló hatókörrrel és súlyponttal is rendelkezett. „Sorsformáló” (404.) magyar tanár és osztályfőnök volt a pécsi Leőwey Klára Leánygimnáziumban, „az irodalom és művészetek szeretetére nevelt” (381.) óráin és órán kívül is. „Léleknevelő” (418.) hatása messze túlmutatott tanítványainak érettségivel záruló életszakaszán – olvasható ki azokból a visszaemlékezésekből, amelyeket a kötet szerkesztőinek Szemes Anna volt diákjai és egykori tanár kollégái küldtek meg. Hasonló súlyú megállapításokat idézhetnénk a tanárnőnek dedikált írói megnyilatkozásokból vagy a tanári és szakkörvezetési munkát minősítő hivatalos iratokból is.

A gazdag anyagból két szereplő sorsa bontakozik ki a legárnyaltabban, Koch Valériáé (1949–1992) és tanárnőjéé, akiről a német anyanyelvű diákja így vall: „ha nem találkoznánk, talán sosem lesz belőlem magyar költő” (340.). A tanárnő és diákjának időrendben közölt levelezésébe ékelődik Koch Valéria Tüskés Tiborral folytatott levelezése, amely így időben 31 évet (1966–1997), terjedelmében pedig 89 oldalt tesz ki (248–337.). Ez a Tüskés Gábor által gondozott rész különös fontosságú, új lendületet adhat a Koch Valéria életművével foglalkozó kutatásnak. Szükség van erre, mert Koch rövid, betegségekkel sújtott életében költészete nem talált megfelelő visszhangra, halála utáni recepciója pedig aszimmetrikusan alakult. Ebben nemcsak az a sajátos kultúrpolitika játszott szerepet, amely tanára és tanítványa szellemi hatását egyaránt korlátozni kívánta, de az az irodalomtudományi beállítottság is, amely az alkotói nyelvhasználat szempontjából csak egy nyelvet ismer el „eredetinek”. Vagyis egy nyelv alapján kívánja munkásságát besorolni abba az irodalmi közösségbe, amelyben helyét és szerepét megvizsgálandónak tartja. Így Koch kétnyelvűsége inkább lett költészete befogadásának akadálya, mint segítője: „Senki se vállal igazán; a magyar irodalom számára német nemzetiségi költő vagyok, ami nem túl hízelgő, saját nemzetiségem meg renegátnak tart, aki a magyar irodalommal kokettál. [...] Hát..., én

mostanában leginkább két nyelven hallgatok. És gyerekeknek írok, magyarul. És fordítok. A regényemen kéne dolgozni, magyarul” írja Tüskés Tibornak 1985. június 21-én kelt levelében (265.).

A magyar vagy nemzetközi díjak, amelyekkel Koch munkásságát ismerték el, kisebbségi irodalmakat támogató díjak voltak. Halála után is többnyire germanisták foglalkoztak műveivel, akiknek tanulmányait német nemzetiségi kiadók adták ki. Német nemzetiségi intézmények őrzik a nevét, ápolják szellemét: Pécssett 2001-ben kollégiumot neveztek el róla, majd amikor a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata 2004-ben átveszi a kétnyelvű oktatást óvodától gimnáziumig biztosító iskolaközpontot, mind az öt tagintézmény közös névadója a „magyarországi német költőnő, Koch Valéria” lesz. Koch jelen kötetben közölt levelezése felhívás arra, hogy „magyarországi magyar költőként” is vegyük őt figyelembe, és magyarul írt műveit, magyar kortársainak szövegeihez hasonlóan, a magyar szellemi élet függvényében vizsgáljuk és értelmezzük.

Miközben a „*Drága Tanárnő!*” című kötet arányait tekintve is kiemelten foglalkozik Szemes Anna Koch Valériára tett hatásával, különösen fontosnak tartjuk azt a tanári ethoszt is, amely a gimnáziumi munkájára vonatkozó dokumentumokból olvasható ki, s amely nem ismer megkülönböztetést a tanítványok között: a sikeres tanári munka két alapköve a tanított tárgy és a tanítványok szeretete. Az előbbiből adódik az állandó önművelés igénye és öröme: Szemes Anna nem fejezte be tanulmányait 1952-ben az ELTE Bölcsészkarán megszerzett magyar–történelem szakos diplomájával. Magyar tanító tanárként folyamatosan követte a kortárs magyar irodalom és általában a művészeti ágak teljesítményeit, és módot talált arra, hogy a legfontosabbakat megossa diákjaival. A tanítványok szeretetéből adódik az egyéni képességeket és célokat, élethelyzeteket figyelembe vevő oktatás és nevelés. Szemes Anna számára a tanóra, az osztályfőnöki óra, a magyar irodalmi szakkör egymásra épülő foglalkozásai adtak lehetőséget erre. Idézünk egykori diákjainak visszaemlékezéseiből, melyek tanítási módszerének sajátosságait jelenítik meg a tanóráról, az osztályfőnöki óráról, majd az önképző szakköréről szólván: „Arra, hogy volt-e egyáltalán irodalomkönyvünk, nem is emlékszem; az órán hallottakból készültem, amiket szorgosan jegyzeteltem” (420.); „Az előítéletektől mentes, szerető befogadást akkor is megéltem, amikor a kollégiumi évek alatt egy zűrös ügybe keveredtem” (419.); „A Tanárnő keltette fel az érdeklődésünket a különböző kulturális rendezvények iránt, Pécs bővelkedett abban az időben ilyen eseményekben. Jártunk is szorgalmasan, hogy aztán az órán beszámolhassunk az élményeinkről. Így például 1970/71-ben: Tüskés Tibor Babits-estje, benne a Jónás könyve Bánffy György előadásában, [...] Radnóti-műsor Bessenyeivel, beszélgetés Eck Imrével, s a remek színházi előadások, melyeken még Illyés Gyula is ott volt...” (424.) És ami mindezt összefogta: „Nem tudom, hogy volt-e valamiféle módszere, de ha volt is, mit sem érne az Ő személyisége nélkül.” (384.)

Szemes Anna személyiségét erős keresztény hite formálta, amelynek kialakulásában szerepet játszott családja és nagykanizsai nevelőintézetei, a katolikus óvodától a piarista gimnáziumig. Ő maga „szerény anyagi viszonyok közé született” (31.). Mégis,

szülei minden áldozatot meghoztak azért, hogy tehetséges leánygyermekük beteljesíthesse korai álmát: tanulóból középiskolai tanár lehessen. Tudatában volt az érte hozott áldozatoknak, ez alapozta meg hivatástudatát, maximális elkötelezettségét. Amibe tágabb értelemben beleszületett, a radikális átalakulásokkal terhes kora azonban inkább akadályozta, mintsem támogatta céljai elérésében. Már tízévesen, a nagykanizsai Notre Dame Leánygimnáziumban éreznie kellett, hogy diáktársai nem fogadják be alacsony származása miatt, majd amikor 1948-ban Budapesten az egyetemi tanulmányait elkezdhette, éreznie kellett, hogy – amint az ELTE elbocsátó jellemzése írja – „nem olyan munkát végzett, mint amelyet osztályhelyzete révén vártunk tőle”. Ugyanis: „Az I. évtől kezdve közismerten klerikális elemekkel tartott barátságot. Az évfolyam haladó részétől kezdettől fogva tudatosan elzárkózott” (46.). Súlyos vádak voltak ezek az egyházi iskolák államosítása (1948), a „fordulat éve” (1949), a proletárdiktatúra alapjainak lerakása idején (1950–1952), amelyek a „káderlapon” megörökítve a rendszerváltozásig elkísérték minden munkahelyére. Tudnunk kell, hogy az ötvenes évek elején is nagy volt a tanárhiány, négy évre csökkentették az egyetemi tanárképzést, a végzeteknek pedig kijelölték a munkahelyét. Így került Szemes Anna 1952 júliusától a pécsi Cséti Ottó Bányaiipari Technikumba, ahol „apolitikus magatartásával” (46.), gondolhatták a „Jellemzés és javaslat” készítői, nem sok kárt okozhat. A dokumentumot hárman írták alá: az ELTE Bölcsészkar dékánja, a Tanulmányi Osztály vezetője és a „káderes”. (46.)

Jó lenne tudni, honnan és hogyan kapott „adatok” alapján ki fogalmazta meg ezeket a jellemzéseket. De az is fontos, amit az aláírókról tudhatunk, és ezt kivételesen itt kell pótolnunk. A dékán, az idős történész Bolgár Elek (1883–1955), jelentősebb volt kommunista politikusként, mint 1949-ben megválasztott akadémikusként. Az ifjú káderes, Polányi Imre (1924–1999) pedig hamar szembetalálkozott azokkal a nehézségekkel, amelyeket egy politikus magatartású történész a múlt század ötvenes-nyolcvanas éveiben nem kerülhetett el, ha szerette a szakmáját. Polányi Csehszlovákiában született, szovjet fogságból Magyarországra visszatérve „hontalan polgárként” kezdte meg egyetemi tanulmányait Budapesten, s közben mellékesen a bölcsészkar tanulmányi osztályán is alkalmazták. Első munkahelye 1952. október 1-jétől a szegedi bölcsészkar tanulmányi osztálya volt, amit azzal a feltétellel fogadott el, hogy taníthat is. 1956 ősze nemcsak első munkáltatója, Baróti Dezső életében hozott fordulatot. A diákok között népszerű – és népszerűséggel vádolt! – tanár 1957-ben a helyi főiskolára, majd további büntetésként Nyíregyházára került. Megjegyzendő mozzanat Szemes Anna jellemzése szempontjából, hogy Polányi egyik szegedi diákja harmincöt évvel később arra emlékszik hálásan vissza, hogy tanára megvédte a klerikalizmus vádjától.¹ Polányi végül épp Pécsen találta meg a Közép-Európa újabb kori történetének kutatásaihoz szükséges munkafeltételeket, itt lett egyik szervezője és megvalósítója a főiskolai történelem tanszék egyetemi szintűre emelésének.

¹ *Per aspera ad astra. Beszélgetés Dr. Polányi Imrével*, <https://www.youtube.com/watch?v=7erH7tDgQRE>. (Utolsó megttekintés: 2023. július 17.)

Tüskésné Szemes Anna 1956 szeptemberében került helyére a Leőweybe, ahol bányásznak készülő diákok helyett tudásbányászokkal találkozhatott, ahol egyetemi tanulmányokra készülő lányok és fiúk lelkesedtek érte. Tanári sikerei azonban nem hozták meg mindenütt az elismerést is a számára. Inkább az aggodalmat és zavart növelték az iskolai és városi pártkörökben, és az ellenérzést a szigorú követelményeket teljesíteni nem tudó tanulók között. Így történhetett, hogy harminchárom év tanári gyakorlat után, másfél évvel a nyugdíjkorhatár elérése előtt, Tüskésné kénytelen volt elhagyni szeretett tanítványait, becsült kollégáit. Az ellene felhozott vádak: „maximalizmus”, „klerikalizmus” (195.) még néhány évvel a rendszerváltozás előtt, 1984-ben sem tudta elhárítani. A folyamatot és hatását dokumentáló anyag (181–211.) a kötet legfontosabb része a kor művelődéspolitikai mozgásainak megértése szempontjából. A teljesebb baranyai képhez tartoznak a Jelenkor folyóirat párhuzamos történetei és az 1970-es évek elején az Aczél György által felkarolt, a pénzügyi források beszűkülése miatt hosszan elhúzódó egyetemalapítási folyamat. Az utolsó forrás a három összefüggő dokumentumegyüttesből csupán egy oldalas, s bár valóban az 1984. év történéseire vonatkozik, jó tíz évvel később jelenhetett csak meg. Az író, Koch Valéria felismeri a tanárnő kálváriájában a szenvedéstörténet mintázatát: „A Bibliából tudjuk, hogy a jó pásztor életét adja juhaiért. Ez a küldetése, a feladata, a rendeltetése. Tudjuk továbbá, hogy a jó pásztor elárulták. Az árulás belülről történt, a tizenkét tanítvány egyike volt, aki átjászotta őt a külső ellenségnek” (211.).

Végző soron a különböző szinteken kirajzolódó struktúrák Koch Valéria által is jelzett izomorfája az, ami megnöveli a „*Drága Tanárnő!*” dokumentumainak jelentőségét. Megmutatja a centrum és a periféria egyik lehetséges viszonyát, amely függetlenül méreteitől és súlyától hasonló jegyeket mutat fel. Megmutatja, hogyan tudja a centrum helytartóinak uralmát aláásni a minőséggel párosult civil kurázszi. Hogyan alakul át a periféria kulturális értékrendje. Amit a központi hatalom legfeljebb megtűr, az a periférián meghatározóvá válik. Amit a központi hatalom támogatott, a periférián legfeljebb megtűrjük, s végül összeomlik a központ. Többek között – lásd a névmutatót – ilyen értékváltó jelenség volt a Leőweyben Németh László kultusza a hatvanas–hetvenes években.

Németh László először 1963/64 telén látogatta meg a pécsi gimnáziumot, és részt vett az irodalmi szakkör Shakespeare-műsorán, amellyel a diákok a drámaíró 400. születésnapjáról emlékeztek meg. Az 1968/69-es tanévben a szakkör – hivatalos nevén a pécsi Leőwey Klára Gimnázium KISZ-szervezete magyar irodalmi szakköre (19.) Németh László műveinek elmélyült megértését tűzte ki célul, s titkára a Kör nevében fordult az íróhoz azzal a kéréssel, hogy egy üzenettel bátorítsa munkájukat. Ennek az író örömmel, de aggodalommal tett eleget. Örömmel, mert a szakkör vezetőjében azoknak a tanároknak az egyikét ismerhette meg, akik azt képviselték, hogy „amit mi magyar irodalomnak tartottunk, úgy átjárt, hogy nem tudják megállni, nem tudnak lemondani róla, hogy tanítványaikon át a nemzetnek tovább ne adják.” (Uo.). Ezt mások is visszaigazolták neki, például Kodály Zoltán felesége, aki szintén Szemes Anna tanítványa volt. Üzenetének záró sorai visszhangoznak a diákok visszaemlékezéseiben: „Kérem, fogják fel szerencsájüket hivatásnak; tartsanak ki a divatok

szelében is amellet, aminek a szépségéről, igazságáról meggyőződtek, s azt a gyertyányi fényességet, amely tetszésükben gyúlt, adják hozzá az imbolygó világossághoz, amelyre szegény népünknek olyan nagy szüksége van” (20–21.). Aggodalmát egy másik levélben, Tüskés Tibornak fogalmazta meg: „Feleséged szakköre néhány bevezető szót kért tőlem a rólam szóló ülésükhöz. A tanároknak s elsősorban az ő tanárnőjüknek állítottam ki diplomát benne. Tán nem árt, ha megnézi, nem csinállok-e bajt vele; főleg az utolsó mondatban nem kell-e elhagyni, amennyiben hatóság is van jelen az »imbolygó« és »szegény« jelzőket” (21.).

Az üzenetben Németh László megemlíti, hogy Debrecenben és egykori elhíresült tanári működésének helyén, Hódmezővásárhelyen is találkozott kiváló tanárokkal és érdeklődő diákokkal, „gyertyányi fényességgel”. Ezekben a régiókban sem volt hiány civil kurázsiban és tehetségben. Egyetem, színház, folyóirat adott teret, ahol volt, az ellenállás kisebb-nagyobb kísérleteinek. Már sok részletet tudunk ezekről az eseményekről, de még mindig nem eleget, és jó lenne képet kapni azokról a jelentős középiskolai tanárokról is, akik meghatározták a diákok értékrendjét, pályaválasztását. Akkor is, ha nincs mindenütt olyan bölcsészdinasztia, mint a Tüskés-család, s akkor is, ha nem mindenütt őrizték meg, vagy teszik hozzáférhetővé a kor dokumentumait olyan bőségben, mint Baranyában. És akkor az, ami a történelemben előre nem látható fordulatnak tűnhetett, magyarázatot lel a társadalom mélyrétegeiben működő tényezők feltárásával.

(Reciti, Budapest, 2021.)

IRODALOM mindenkinek!

Ha érdekel **Bálint Tibor életműve**, ha olvasni akarsz a legújabb kötetekről, ha kíváncsi vagy, milyen a **kortárs krimi**, vagy hogy jelentős volt-e **Szécsi Margit A trombitákat összesöprik** című kötete, vagy szeretnél képben lenni a jelentősebb képregényrajzolók munkáival, egyszerűen olvasnál egy jó **Benczédi Anna Júlia-képregényt**, vagy egy jó novellát vagy verset, esetleg megnéznéd, mit és hol publikáltak kedvenc íróid, költőid, akkor nincs egyéb dolgod, mint fellapozni a Szépirodalmi Figyelő **Bálint Tibor-számát**.

A magyar folyóiratpiac egyetlen szemlésző lapja mindezt egyszerre kínálja, 22. éve van jelen tematikus összeállításával, a hazai és külföldi magyar lapokat figyelő szemlerovatával, bíráló hangvétellű kritikáival, és egyedülálló szépirodalmi repertóriumával, melyben minden, a megjelenésünket megelőző két hónapban megjelent közlést összegyűjtünk. Ha rajta akarsz tartani az ujjad, a kezed, a szemed a magyar kulturális élet pulzusán, hát nincs más dolgod, **lapozd fel a legújabb Szépirodalmi Figyelőt!**

2023
308 oldal
3250 Ft

A kötet megrendelhető
vagy kedvezményesen
megvásárolható
a **RÁCIÓ KIADÓ**
szerkesztőségében:
1072 Budapest,
Akácfa utca 20.
Tel.: 06-1 321-8023
e-mail: racio@racio.hu
www.racio.hu

A kötet Franz Kafka történeteinek különös világát, értelmezhetőségét vizsgálja. Az elemzések középpontjában a finomszövetű ismétlésstruktúrák bemutatásán keresztül a szereplők rejtett egységének feltárása áll. *Az ítélet*, *A fegyencgyarmaton*, *A per* és *az Álom* magyarázata jól mutatja, hogy az elbeszélések világa a központi figura „virtuális színházaként” jön létre, amennyiben a főhős félelmeinek, vágyainak megfelelően maga hívja életre a különböző szereplőket. Játékkerük egyben a megismerés színtere is: az egyes jelenetek, figurák és figurakonstellációk az „én” változó, tragikomikus viszonyulásait jelenítik meg élet és halál egzisztenciális értékeivel szemben.

Ára: 700 Ft
Előfizetés egy évre (4 szám): 2500 Ft

A Ráció Kiadó gondozásában megjelent

2023

752 oldal

5999 Ft

Jelen kötettel indul Kosztolányi Dezső művei kritikai kiadásának új alsorozata, amely a tágan értett publicisztikai írásokat adja közre, tehát Kosztolányi minden olyan nem szépirodalmi munkáját, amelyet szerzője szélesebb körű nyilvánosságnak szánt. Közli azokat a cikkeket, amelyeket Kosztolányi 1903 és 1906 között publikált, továbbá a legkorábbi, kézírásban fennmaradt, értekező jellegű és közérdekű írásokat. Kosztolányi újságírói működésének tényleges – annak nem valamely válogatott hányadára épülő – anyagát közreadva a kötet bemutatja a pályakezdet alakulástörténetét és belső összefüggéseit, mindazt tehát, ami az író kifejezetten szépirodalmi tevékenységét az életmű e korai szakaszában a nyilvánosság fórumain kísérte.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Ráció Kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20. Telefon: 06-1 321-8023 • e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu